

Varehandel, hotell og restaurant mest utsatt

Om lag hver femte virksomhet med fem eller flere ansatte ble i 2003 utsatt for en eller flere tilfeller av økonomisk kriminalitet. Det er mer vanlig for private og offentlige virksomheter å bli ofre for økonomisk kriminalitet enn det er for privatpersoner å bli utsatt for vinnings- og voldskriminalitet. Virksomheter i varehandelen, hoteller og restauranter er mest utsatt.

Dette viser en intervjuundersøkelse rettet mot et representativt utvalg av private og offentlige virksomheter med fem eller flere ansatte. Undersøkelsen er gjennomført av Statistisk sentralbyrå på oppdrag av Justisdepartementet, som et ledd i regjeringens arbeid med å bekjempe økonomisk kriminalitet.

*Dag Ellingsen og
Vibeke Sky*

For å bestemme omfanget av den økonomiske kriminaliteten, er det viktig å ha flere datakilder enn de politiregistrerte lovbruddene, idet man har grunn til å anta at mørketallet er stort også for denne typen lovbrudd. For mer tradisjonell vinnings- og voldskriminalitet har det, som en del av levekårsundersøkelsene, lenge vært utført undersøkelser for å kartlegge offererfaringer. Å kartlegge virksomheter som ofre for økonomisk kriminalitet er uvanlig og nytt. Tradisjonelt har det særlig blitt fokusert på det offentlige, eller allmennheten, som den store taperen ved slik kriminalitet. Typisk skjer dette ved tap av skatteinntekter.

Vår undersøkelse rettet seg mot et utvalg på 2 000 virksomheter – offentlige og private – med fem eller flere ansatte. Svarprosenten var svært høy, 92 prosent (se for øvrig Boks 1 og 2). Undersøkelsen ble innledet med noen generelle spørsmål om kriminalitetssituasjonen i de enkelte bransjene som virksomhetene opererer innenfor.

Nokså uvanlig for egen bransje

De som ble spurt i virksomhetene, fikk seg forelagt et utvalg med økonomiske lovbrudd (se figur 1 og Boks 3), og ble spurt hvor vanlig det var at man i deres bransje ble utsatt for slike lovbrudd. Svaralternativene var; svært uvanlig, ganske uvanlig, verken vanlig eller uvanlig, ganske vanlig eller svært vanlig. Langt de fleste, fra rundt 70 til drøyt 80 prosent, mener det er svært eller ganske uvanlig å bli utsatt for de forskjellige kategoriene lovbrudd i deres bransje.

Mest vanlig mener man det er å bli utsatt for grove bedragerier, pris- og anbudssamarbeid og underslag. Minst vanlig mener man det er å bli utsatt for forbrytelser i gjeldsforhold (konkurskriminalitet), skatt- og avgiftsunndragelser og regnskaps overtredelser. Flest respondenter i hotell, restaurant og varehandel mener det er ganske eller svært vanlig å bli utsatt for lovbrudd.

På samme måte spurte vi om hva man trodde om lovbruddene begått i deres egen bransje. Respondentene mener det er enda mindre vanlig at virksomheter i deres bransje selv begår lovbrudd. Det vanligste er å begå regnskaps overtredelser, pris- og anbudssamarbeid og unndragelse av skatter og avgif-

Dag Ellingsen er seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk (dae@ssb.no).

Vibeke Sky er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk (vis@ssb.no).

Boks 1: Om undersøkelsen

Utvalget for hovedundersøkelsen består av 2 000 virksomheter med fem eller flere ansatte trukket på bedriftsnivå fra SSBs bedrifts- og foretaksregister (BoF). Trekkgrunnlaget utgjøres av i alt 75 845 bedrifter. Kun enbedriftsforetak og flerbedriftsforetak som registerenhetstype var med i trekkgrunnlaget. Virksomhetene er stratifisert i fire strata på antall ansatte. Utvalget ble redusert til 2 000 virksomheter fordelt på de fire strataene. Det foreligger dokumentasjon av undersøkelsesopplegget som ble benyttet i hovedundersøkelsen (Flåte, Lagerstrøm og Gulbrandsen 2005). Se også rapporten fra prosjektet (Ellingsen og Sky 2005).

Boks 2: Vekting av resultatene

Da utvalget for undersøkelsen ble trukket, ble store bedrifter overrepresentert. Dette ble gjort for å garantere at vi fikk med noen store bedrifter i utvalget. Konsekvensen av dette ble at de store bedriftenes besvarelser fikk større tyngde i utvalget enn i populasjonen, på bekostning av besvarelsene til de små bedriftene. Vi ønsker at bedriftene i undersøkelsen skal være representative for bedriftene i populasjonen.

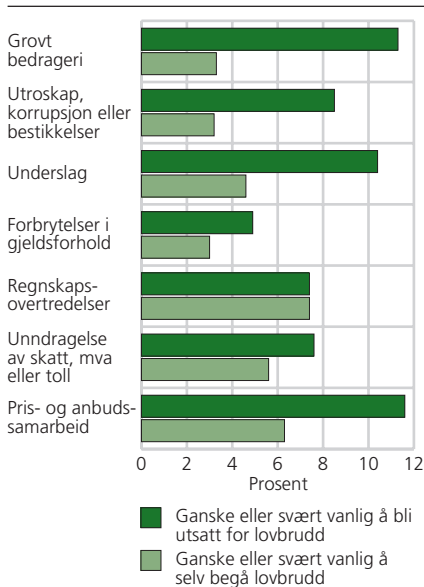
Bedriftenes størrelse er en faktor som antas å ha stor betydning når det gjelder utsetthet for økonomisk kriminalitet. For å rette opp skjevheten i utvalget i forbindelse med analysen av resultatene, ble utvalget vektet med hensyn til antall ansatte.

Vektingen av resultatene for antall ansatte, kan medføre skjevheter for andre variabler ved oppblåsning. Næring er en av de viktigste kjennemerkene ved bedriftene som kan antas å ha sammenheng med økonomisk kriminalitet. Derfor er det vektet for næring i tillegg til antall ansatte, noe som for øvrig er vanlig praksis i forbindelse med bedriftsundersøkelser.

Frafall

Hele 92 prosent av de som ble kontaktet, deltok i undersøkelsen. Dette gir et frafall på 8 prosent, noe som er eksepsjonelt lavt. I rapporten (Ellingsen og Sky 2005) diskuterer vi mulige årsaker til dette lave frafallet. Her nøyer vi oss med å peke på at undersøkelsens nettoutvalg og bruttoutvalg er svært like med hensyn til sammensetningen av næringer, virksomhetsstørrelse og geografisk fordeling. Det er altså ingen slike fordelingskjevheter av betydning i vårt utvalg.

Figur 1. Andelen som mener det er ganske eller svært vanlig i deres bransje å bli utsatt for lovbrudd eller selv å begå lovbrudd, etter lovbruddskategori. Prosent

Kilde: Intervjuundersøkelsen om økonomisk kriminalitet mot bedrifter og offentlige etater 2003-2004.

Boks 3: Lovbruddskategoriene (definisjonen av økonomisk kriminalitet)

- Grovt bedrageri, som trygdemisbruk, subsidie- eller fakturabedrageri (stilles til offentlig virksomhet).
Grovt bedrageri, som faktura-, kreditt- eller investeringsbedrageri (stilles til privat virksomhet).
- Utroskap, korrupsjon eller bestikkelse.
- Underslag, som uberettiget vinning eller tillitsbrudd, ikke nasking.
- Forbrytelser i gjeldsforhold/konkurs. Dette kan være ulovlig uttak av utbytte eller manglende begjæring.
- Regnskaps-
overtredelser, som manglende regnskap og manipulasjon.
- Skatt, merverdiavgift, toll.
- Pris- og anbuds-samarbeid.
- Annen økonomisk kriminalitet.

ter. Minst vanlig mener man det er å begå forbrytelser i gjeldsforhold, grovt bedrageri og utroskap, korrupsjon eller bestikkelser. Representanter for hotell, restaurant og varehandel rapporterer også her de høyeste forekomstene. Etter disse innledende spørsmålene, spurte man representantene for virksomhetene om deres virksomhet i 2003 hadde vært utsatt for en liste av økonomiske lovbrudd (se Boks 3).

Rundt hver femte utsatt

Drøyt 22 prosent av virksomhetene hadde selv vært utsatt for ett eller flere tilfeller av økonomisk kriminalitet i løpet av det siste året. Her har vi inkludert også de som svarte at de hadde vært utsatt for "andre former" for økonomisk kriminalitet. Det er en mulighet for at noen av disse lovbruddene ikke er det vi vil kalle økonomisk kriminalitet (se Boks 3), mens mange lovbrudd innen denne kategorien åpenbart er økonomisk kriminalitet. Holder vi de som har rapportert at de bare har vært utsatt for lovbrudd i kategorien "andre former for økonomisk kriminalitet" utenfor, synker andelen utsatte til 18,5 prosent. Tar vi hensyn til at dette er et for lavt anslag, og at vi også har statistiske usikkerhetsmarginer knyttet til en slik utvalgsundersøkelse, er det rimelig å anslå at rundt hver femte virksomhet i Norge med fem eller flere ansatte, årlig er utsatt for økonomisk kriminalitet.

Er dette et høyt eller lavt tall? Det er vanskelig å ha noen eksakt formening om dette. Men sammenlikner vi med privatpersoners utsatthet for vold, trusler om vold og vinningslovbrudd, finner vi at virksomhetene er vesentlig mer utsatt for økonomisk kriminalitet enn det privatpersoner er for disse tradisjonelle lovbruddene. I Levekårsundersøkelsen 2001 fant man at rundt 14 prosent av den voksne befolkningen ble utsatt for ett eller flere tilfeller av vold, trusler, tyveri eller skadeverk i løpet av ett år (Stene 2004).

Har vi grunnlag for å si at denne typen kriminalitet har økt? Eller blitt redusert? Det er vanskelig å uttale seg om utviklingen i utsatthet i forhold til tidligere undersøkelser på feltet (Ellingsen 1995, Price Waterhouse Coopers 2003) på grunn av vesentlige forskjeller i undersøkelsesdesign. Vår undersøkelse har et langt lavere frafall enn tidligere undersøkelser, vi har valgt en lovbruddsdefinisjon som er tilnærmet lik den man finner i kriminalstatistikken og tilhørende lovtekster, og vi har en kortere erindringshorisont enn for eksempel Ellingsens undersøkelser fra 1988, 1992 og 1994 (se Ellingsen 1995). Det synes imidlertid vanskelig å ta undersøkelsen til inntekt for en nedgang i omfanget av økonomisk kriminalitet som rammer private og offentlige virksomheter.

Tabell 1. Utsatthet for forskjellige økonomiske lovbrudd, etter næring. Prosent

	Fiske, industri, bygg og anlegg	Av dette bygg og anlegg	Handel, hotell og restaurant	Privat og offentlig tjenesteyting	Offentlig forvaltning	I alt
Grovt bedrageri (N=114,7)	5,8	3,4	6,1	6,4	9,9	6,3
Utroskap, korrupsjon eller bestikkelser (N=65,9)	2,8	1,6	4,7	3,4	1,5	3,6
Underslag (N=94,9)	1,8	0,6	8,9	4,2	1,1	5,2
Forbrytelser i gjeldsforhold (N=45,9)	2,2	0,9	3,0	2,4	1,3	2,5
Regnskapsovertredelser (N=18,0)	1,0	0,4	1,2	0,8	1,3	1,0
Unndragelse av skatt, mva. eller toll (N=15,1)	0,4	0,4	1,6	0,1	4,7	0,8
Pris- og anbudssamarbeid (N=62,5)	5,1	0,9	3,1	3,1	3,5	3,4
Andre former for økonomisk kriminalitet (N=112,5)	4,9	2,0	8,4	5,1	6,9	6,2
Antall utsatte i alt ¹	62,6	29,0	168,2	159,5	15,9	406,2
Andel utsatte i alt	18,7	19,9	27,8	19,8	21,8	22,4
N	334,8	145,4	603,2	801,9	73,1	1 813,0

¹ I dette tallet inngår utsatte med uoppgitt antall lovbrudd.
Kilde: Intervjuundersøkelsen om økonomisk kriminalitet mot bedrifter og offentlige etater 2003-2004, Statistisk sentralbyrå.

Flest grove bedragerier og underslag

Flest virksomheter er utsatt for grovt bedrageri eller underslag, færrest er utsatt for unndragelser av skatter og avgifter eller regnskapsovertredelser. Et resultat som stemmer godt med hva vi fant da vi spurte om utsatthet i egen bransje.

Mange av de utsatte er utsatt for få lovbrudd, noen veldig få er utsatt for svært mange lovbrudd. Rundt 36 prosent av de utsatte virksomhetene har vært utsatt for ett lovbrudd, mens ytterligere 36 prosent av de samme virksomhetene har vært utsatt for 2 til 5 lovbrudd i 2003. I den andre enden av skalaen har vi 21 virksomheter (dvs. drøyt 5 prosent av de utsatte) som har vært utsatt for over 50 lovbrudd. Blant dem har 7 vært utsatt for over 100 lovbrudd. Totalt har de 406 utsatte bedriftene i vår undersøkelse vært utsatt for til sammen drøyt 5 900 lovbrudd. Av disse er det 10 bedrifter som har vært utsatt for totalt 3 550 lovbrudd, det vil si at 2,5 prosent av de utsatte bedriftene står for om lag 60 prosent av alle lovbruddene.

Hotell, restaurant og varehandel mest utsatt

Det er flest utsatte virksomheter innen varehandel, hotell- og restaurantbransjen (se tabell 1). Dette er et resultat som forventet ut fra hva vi fant når vi spurte representanter for virksomhetene hvor vanlig det var å bli utsatt for økonomiske lovbrudd i deres bransje. Denne bransjen er gjennomsnittlig eller over gjennomsnittlig utsatt for de fleste kategorier økonomiske lovbrudd, med unntak av pris- og anbudssamarbeid. Når det gjelder pris- og anbudssamarbeid, er bransjene fiske, industri, bygg og anlegg mest utsatt. Her er det noe overraskende ikke bygg- og anleggsbransjen som trekker tallene opp. Offentlig forvaltning er hyppigst utsatt for grove bedragerier, men her er grunnlagstallene små.

De utsatte i privat og offentlig tjenesteyting samt i offentlig forvaltning, er de som er utsatt for flest lovbrudd i forhold til antall utsatte i næringen. Også her er det noen få bedrifter som trekker gjennomsnittet kraftig opp. De befinner seg gjennomgående i bransjer der man i stor grad eksponerer seg for lovbrudd, så som finans- og forsikringsbransjen, samt offentlige etater som administrerer sosiale ytelser.

De største virksomheter (med 100 ansatte eller flere) er, ikke overraskende, mest utsatt, men sammenhengen er ikke entydig. Vi finner også flere av de minste virksomheter som er svært utsatte.

Flest utsatte i Oslo og Hordaland

Andelen utsatte, inkludert ofre for "andre former for økonomisk kriminalitet", er høyest i Oslo (snaut 31 prosent) og Hordaland (drøyt 28 prosent). Både Sogn og Fjordane, Telemark, Aust-Agder, Nord-Trøndelag og Finnmark har andeler godt under gjennomsnittet, men her er tallgrunnlaget for hvert enkelt fylke til gjengjeld lite.

Underslag og utroskap begås ikke overraskende oftest av egne ansatte. Ved forbrytelser i gjeldsforhold, unndragelser av skatter og avgifter, pris- og anbudssamarbeid, grove bedragerier og "andre former" for økonomisk kriminalitet befinner gjerningspersonen/-virksomheten seg oftest utenfor den rammede virksomheten.

Den økonomiske kriminaliteten som virksomhetene ble utsatt for, ble oftest oppdaget ved intern revisjon og bruk av egne regnskapssystemer. Dette er to typer kontrolltiltak som virksomhetene generelt prioriterer. Tips fra egne ansatte er også en viktig kilde til avsløring. Mer sjelden oppdages lovbruddene ved at tilsynsmyndigheter foretar kontroller, ved kredittsjekk av kunder og ved adgangskontroll. Bildet varierer noe avhengig av type lovbrudd.

Vanskelig å tallfeste tapene

De økonomiske tapene ved lovbruddene er gjennomgående vanskelig å tallfeste. I de 108 virksomhetene som har vært utsatt for grovt bedrageri, og som kan tallfeste tapet, har totalt 25,5 millioner kroner gått tapt, og dette bare for siste tilfelle av grovt bedrageri for de utsatte bedriftene. Det vil si et gjennomsnittstap på 237 000 kroner per utsatt virksomhet som kunne tallfeste tapene. Tilsvarende er det 89 virksomheter som har tapt totalt 8,5 millioner kroner på underslag, et tilsvarende gjennomsnitt på 96 000 kroner.

For begge kategorier lovbrudd er det noen store tap som trekker gjennomsnittet betydelig oppover: Vi har også målt tapsstørrelsen som median, dvs. at vi finner det tapet som deler en ordnet rekke av tapsstørrelser på midten. Målt på denne måten er gjennomsnittstapet (median) for grove bedragerier på 20 000 kroner, mens det for underslag er på 30 000 kroner. Da beløpene kun gjelder siste hendelse, er det vanskelig å si hvor sterkt disse formene for økonomisk kriminalitet rammer bedriftene. Da noen rammes mange ganger, og beløpene er av varierende størrelse, kan summen av de til dels små beløpene bli en omfattende utgift for bedriftene det gjelder i løpet av et år.

Hver femte sak blir anmeldt

Drøyt hver femte sak blir, ifølge de spurte, anmeldt til politiet. Anmeldelsesraten er høyest ved forbrytelser i gjeldsforhold, underslag og grove bedragerier. Denne anmeldelsesraten framkommer når vi spør om samtlige lovbrudd som virksomhetene har vært utsatt for. Anmeldelsesraten er høyere når vi spør hva man foretok seg etter siste hendelse.

Referanser

Ellingsen, Dag (1995): Den økonomiske kriminaliteten slik de næringsdrivende erfarer den. En offer- og holdningsundersøkelse. Det kriminalitetsforebyggende råd, Oslo 1995.

Ellingsen, Dag og Vibeke Sky (2005): Virksomheter som ofre for økonomisk kriminalitet. Rapport. Statistisk sentralbyrå, Under utgivelse.

Flåte, Lagerstrøm og Gulbrandsen (2005): Undersøkelse om økonomisk kriminalitet mot bedrifter og offentlige etater. Dokumentasjonsrapport. Under utgivelse.

Price Waterhouse Coopers (2003): Economic crime survey 2003.

Stene, Reid Jone (2004): Mange - men færre - ofre. Samfunnsspeilet 3/2004, Statistisk sentralbyrå.

Lite skepsis til politiet

De som har unnlatt å anmelde, har ofte nytteorienterte begrunnelser for å la være: Det kan være vanskelig å bevise at det har foregått et lovbrudd, man regner med at det ikke er noe å hente ved en anmeldelse, eller anmeldelsen ville gitt mye merarbeid, man har ryddet opp i det mellomværende osv.

Svært få, godt under 5 prosent av de utsatte for de fleste lovbrudd, lar være å anmelde fordi de mener politiet ikke er kompetent til å håndtere saken. Noen flere unnlater anmeldelse fordi de tviler på at politiet har ressurser til å prioritere deres sak, flest (nesten 20 prosent av de utsatte) velger denne begrunnelsen når de skal forklare hvorfor de ikke har valgt å anmelde grove bedragerier.

Mange gjerningspersoner mister jobben

Relativt mange mister hvert år jobben i norske virksomheter fordi de har begått økonomiske lovbrudd. Å miste jobben er for de fleste en dramatisk hendelse. Å miste jobben på grunn av et lovbrudd kan antakelig for en del vedkommende medføre en langvarig utestengning fra arbeidslivet, eller at man er tvunget til å finne annet, kanskje dårligere betalt arbeid. Det sier derfor noe om sanksjoneringen når vår undersøkelse avdekker at 124 av de sist opplevde lovbruddene har ført til oppsigelse. Halvparten av oppsigelsene skal ha kommet etter underslag. Er disse utsagnene om interne sanksjoner representative, kan vi regne oss fram til at rundt litt under 5 000 personer ansatt i virksomheter med fem eller flere ansatte i 2003 har mistet arbeidet på grunn av økonomisk kriminalitet. Dette tallet synes på den ene siden for lavt: Vi har bare opplysninger om siste hendelse, det kan ha vært flere hendelser samme år som har medført oppsigelser, eller flere kan ha blitt oppsagt i samme sak. På den annen side kan vi tenke oss at samme person kan ha vært ansvarlig for flere hendelser.

Vi ønsket i utgangspunktet å utforme denne undersøkelsen slik at vi kunne få et sammenlikningsgrunnlag i forhold til tidligere undersøkelser. Sammenlikningen ble imidlertid vanskeliggjort av at vi så oss nødt til å gjøre en del endringer i forhold til de tidligere undersøkelsene. Det er derfor viktig å understreke at vi bør følge opp denne undersøkelsen med nye mest mulig identiske undersøkelser for å fange opp eventuelle endringer. SSBs kriminalstatistikk på dette feltet sier selvfølgelig mye om utviklingen, men vil i langt større grad være påvirket av mulige endringer i kontrollinnsatsen fra offentlige tilsynsmyndigheter eller politiet.